

FEJŐS ZOLTÁN

A tengerentúli magyar egyházak

A tengerentúli magyar egyházaknak igen nagy múltjuk van. Különösen az Egyesült Államokban, ahol a ma működő egyházak zömét még a nagy gazdasági kivándorlás korszakában alapították. Az első református és római katolikus egyházak az 1990-es évek küszöbén már száz éves jubileumukhoz érkeztek. Így a clevelandi (keleti oldali) és a pittsburghi református egyház 1991-ben, a clevelandi Szent Erzsébet plébánia 1992-ben ünnepli alapításának 100. évfordulóját. Már jó 8-9 évtizede megvetették lábukat az amerikai kontinensen a magyarországi görög katolikus, zsidó, evangélikus, baptista stb. egyházak is. Mint ismeretes, a nagyobb mérvű kivándorlás Dél-Amerika és Ausztrália felé későbbi fejlemény, de a magyar egyházak létrejötte itt is a megtelepedés egyértelmű kísérő jegye. Brazíliában és Argentínában a gyökerek az 1920-as, 30-as évekbe nyúlnak, Ausztráliában pedig az 1940-es, 50-es évek fordulóján alakultak az első egyházak.

Az egyházak története, sajnos, a kelleténél jóval kevésbé ismert. Még az észak-amerikai egyházak kapcsán is hiányoznak alap kutatások. Általánosan jellemző, hogy a második világháború utáni fejleményekkel érdemben senki nem foglalkozott. Így például a történetileg viszonylag ismertebb amerikai magyar reformátusság¹ kapcsán sem vizsgálták a generációváltás és a második világháború utáni újabb bevándorlási hullámok hatását. A római katolikus egyházak krónikája² a főbb intézménytörténeti adatokat foglalja össze, s csak kis mértékben tudósít a mai helyzetről. A baptisták³ hasonló gyülekezet-történeti adattára pedig három évtizeddel ezelőtt készült, így csak a korábbi állapotokat tükrözi. A többi felekezet történetével még inkább adós a kutatás, miként a dél-amerikai és az ausztráliai egyházak fejlődésének feltárásával is. Az egyes gyülekezetek, hitközségek történetéről, mai helyzetéről ugyan értékes adatokat őriznek az egyházak újságjai, „híradói”, jubileumi emlékkönyvei, s egyik-másik múltját alapos összegzések ismertetik,⁴ de a tengerentúli magyarok egyházi életének átfogó, komplex földolgozása még várat magára.

Tanulmányomban kezdeti lépésként vázlatos, de átfogó képet igyekszem adni a mai észak- és dél-amerikai, valamint az ausztráliai magyar egyházakról. Áttekintésem három szempont alapján készült: 1. egyházszerkezeti kérdések; 2. demográfiai adatok és az egyes egyházak létszámával kapcsolatos problémák; 3. az egyház és a diaszpóra-lét összefüggésének néhány szociológiai vonatkozása. A hangsúlyt az *Egyesült Államok és Kanada* egyházainak ismertetésére helyezem. Egyháztörténeti problémákat csak annyiban érintek, amennyiben azok elengedhetetlenül szükségesek a mai helyzet megértéséhez.

Kiindulásként tisztáznunk kell, hogy az Egyesült Államokban és Kanadában a „magyar egyház” fogalma nem egyértelmű. Az egyházi dokumentumok és források nagyon különböző gyülekezeteket sorolnak a „magyar egyházak” közé. Optimális esetben magyar egyháznak tekinthető az az egyházszerkezet, amit magyar kivándorlók alapítottak, tartanak fenn, a hívek zöme ma is óhazai születésű magyar, s magyar lelkipásztor gondozza őket. E három feltétel egybeesése rendszerint azt is jelenti, hogy a gyülekezet magyar nyelvű. A magyar (vagy magyarországi) alapítású egyházak tagsága azonban ma már nagyon sok esetben a leszármazott generációk köréből kerül ki, s az egyház etnikai jellege erősen elhalványult. A vegyesházasságok miatt igen különböző etnikai háttérűvé alakult gyülekezetekben az angol nyelv vált dominánssá. A hívek etnikai összetétele korábban, a bevándorolt generáció életében sem volt minden esetben homogén. Csak példaként említem, hogy a New York-i, clevelandi, bridgeporti, passaici stb. nagy római katolikus plébániákhoz a magyar híveken kívül mindig is számos (esetenként több száz) más etnikumú egyháztag tartozott. Az amerikai katolikusok a tömeges bevándorlás korszakában szervezetileg két típusú egyházat különböztettek meg: a területi alapon és a bevándorolt etnikumok által szervezett egyházakat.

Ma már, kivéve a tömeges mai bevándoroltak esetét, az egykori bevándorolt egyházak is egyre inkább a területi egyházak szerepét játsszák. Vagyis: nem csupán az egy helyről kivándorolt híveket tömörítik, hanem sokkal inkább egy-egy városrész lakóit.⁵ Miután az egyházak fenntartása Amerikában teljes egészében a hívek önfeláldozásától függ, több „magyar egyház” léte a helyi, etnikailag vegyes közösség összefogását példázza. Mindebből az egyház és az etnikai identitás összefüggését illető kérdéseken túl a „magyar egyházak” összeszámlálásának komoly gyakorlati problémája is következik.

A tengerentúli országokban élő magyarok felekezeti megoszlásáról alig van pontos, megbízható adatunk. Az Egyesült Államokban a népszámlálások nem tartalmazzák a vallási megoszlásra vonatkozó kérdéseket, mert 1936 óta a személyiségi jogok védelme érdekében ilyen adatok nem gyűjthetők. A felekezeti megoszlásról ezért csak speciális, mintavétel alapján álló alkalmi felmérések tájékoztatnak. Egy több felmérést értékelő tanulmány az amerikai magyarok és magyar származásúak felekezeti megoszlásáról - az 1980-as évek elejére vonatkozóan - a következő képet mutatja: katolikus 55,3 %, protestáns 27,7 %, zsidó 10,6 % és vallástalan 6,4 %.⁶ Ezt az arányt az 1981-es kanadai népszámlálás vallási statisztikája is nagyjából megerősíti. (Kanadában a törvény nem tiltja a vallási adatok fölmérését.)

1. táblázat

A kanadai magyarok vallási megoszlása, 1981

Vallás, vallási csoport	Fő	%
Magyar származású	116 395	100
Római katolikus	69 865	60,0
Egyesült Egyház (protestáns)	10 380	8,9
Presbiteriánus	10 085	8,7
Lutheránus	4 455	3,8
Zsidó	2 960	2,5
Anglikán	2 745	2,4
Egyéb protestáns*	2 105	1,8
Baptista	1 555	1,3
Jehova tanúi	1 250	1,0
Pünkösdistá	1 085	0,9
Ukrán katolikus	825	0,7
Keleti ortodox	705	0,6
Ateista, vallástalan stb.	7 345	6,3
Egyéb**	1025	0,9

* Hét kisebb denomináció tagjai (beleértve 220 adventistát és 115 unitáriust).

** A statisztika által kimutatott további 21 kategória együtt.

Forrás: *Census of Canada, 1981. Population. Ethnic Origin* (Ottawa 1984), 5. tábla.

Valószínű, hogy a két kimutatás közötti eltérések részben az adatfelvételi módszerek különbségéből adódnak. Kanadában valamivel alacsonyabb a protestánsok aránya: a szabadegyházakhoz tartozókkal együtt 25 % (nélkülük 21,8 %). A két kimutatás nagyobb mérvű különbséget mutat a zsidó vallásúak tekintetében. Arányuk az USA-ban háromszor magasabb, mint Kanadában. E két komponens miatt az USA-ban a katolikusok aránya is alacsonyabb. Ennek ellenére az alaphelyzet mindkét országban azonos. A protestánsok kisebbséget alkotnak a katolikusokkal szemben, főként azért, mert a kivándorlás, az emigráció folytán többé-kevésbé a tengerentúlra is áttevődött az óhazai vallási megoszlás. Az észak-amerikai helyzetnek mégis az a sajátossága, hogy szám szerint több protestáns egyházközség működik, mint katolikus. Ezt elsősorban az amerikai magyar reformátusok sajátos egyháztörténete eredményezte. Az első világháború előtt kivándorolt magyarok között több amerikai protestáns egyházi denomináció kezdeményezett missziós munkát, melybe a

hazai református egyház is bekapcsolódott, s ennek nyomán, konfliktusokkal bőven terhelve, széles keretek között folyt a magyar gyülekezetek alapítása. Másrészt a szabadegyházak messze nagyobb szerepet játszanak Amerikában, mint nálunk, s ez a magyar egyházi élet nagyobb differenciálódását eredményezte.

Az erős felekezeti megosztottság mellett szembetűnő a nagy egyházszerkezeti széttagoltság. Teljes, egységes egyházi hierarchiával csak a katolikusok rendelkeznek, s csak 1983-tól. A nyugati magyar katolikusok első főpásztora dr. Irányi László volt, aki korai halála miatt csak rövid ideig viselhette e tisztséget.⁷ A pápa Irányi halála után két évvel nevezte ki az utódot, a jezsuita Miklósházy Attilát, akit 1989. november 4-én Torontóban szenteltek püspökké.⁸ Feladata a lelkipásztori munka koordinálása, miután az egyes egyházközségek jogilag mindenütt a helyi püspökségekhez tartoznak. Az Egyesült Államokban a magyar katolikus plébániák jó tucatnyi amerikai püspökség szervezetébe tagolódnak. Az integrálódás igényét jelzi, hogy Végvári Vazul püspöki helytartó kezdeményezésére az észak-amerikai magyar katolikusok 1987-ben újraélesztették az Amerikai Magyar Katolikus Ligát, s ezzel átfogó országos szervezetet hoztak létre. A több denominációhoz tartozó reformátusok bizonyos mértékig szintén igyekeznek koordinálni működésüket. Az Amerikai Magyar Református Lelkészegyesület és az 1945-től működő országos presbiteri szövetség évente Ligonierban szokott közgyűlést tartani. A Lelkészegyesület találkozóin több magyar evangélikus és baptista lelkipásztor is részt szokott venni. Az amerikai és a kanadai magyar baptisták rendszeresen évi konvención találkoznak. 1980-ban két táborra szakadtak, s egy évtizeden át a két csoport külön-külön tartotta saját gyűlését. Ma már ismét közös konvenciót rendeznek.

Az 1980-as évek elején körülbelül 800 magyar *katolikus* pap és 1700 szerzetesnő tevékenykedett a nyugati országokban, több mint egyharmaduk Észak-Amerikában.⁹ Nem mindegyikük számít kivándoroltnak vagy emigránsnak, egy részük hivatásaként vállalta a külföldi missziós tevékenységet. Nem is kötődik mindegyikük magyar közösségekhez. Részben azért, mert sokan idegen nyelvű gyülekezetekben, iskolákban, szeretetotthonokban stb. szolgálnak, másrészt pedig többen ugyan egy-egy magyar alapítású intézményben tevékenykednek, de ezek etnikai jellege már megszűnt. Így például a magyar alapítású egyházi iskolákban tanító magyar apácák amerikai társaikhoz hasonló feladatokat látnak el, mivel ma már csak néhány iskolában oktatják a magyar nyelv és kultúra alapismereteit. Kivételes a New Brunswick-i Szent László Iskola, amelynek hivatalos tanrendjében ma is napi félórás magyarnyelv-oktatás szerepel.¹⁰

Több katolikus egyházközösség társadalmilag is jelentősen átalakult. Az idézett felmérés szerint az Egyesült Államokban 69, Kanadában 18 magyar római és görög katolikus egyház működött. Bizonyos azonban, hogy közülük több csak a nevében vagy csak a plébános személyében számítható magyarnak. Különösen a görög katolikusok etnikai jellege bizonytalan, mivel a természetes asszimiláció mellett zömük eredendően a magyarországi szlovákok, rutének közül került ki. Jellemző, hogy a katolikusok hetilapja, a Katolikus Magyarok Vasárnapja évkönyvében a rendszeresen közreadott egyházi jegyzék ma is 18 görög katolikus templomot jelez az USA-ban, 4-et pedig Kanadában. Ezzel szemben ma összesen háromban van magyar mise, további hatban pedig angol szertartás mellett magyar ének.¹¹ Ilyen változások, átalakulások jellemzik a római katolikus egyházakat is. A katolikus hetilap által ma is számon tartott 42 magyar alapítású amerikai plébánia közül legfeljebb 26-ot lehet ma is magyar jellegűnek tartani. Clevelandban és Youngstownban ma is két magyar katolikus hitközség működik, más városokban csak egy-egy. Kanadában 10 aktív magyar katolikus hitközséget találunk. Itt eddig csak a préri tartomány, Saskatchewan magyar hitközségei szűntek meg, illetve váltak teljesen kanadaivá. A katolikus naptárból kibontakozó helyzetkép tehát túlzottan ideális, a valóságos, aktív magyar hitközségeknél többet tüntet föl. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy - mint már utaltam rá - tisztán magyar hívekből

álló egyházközösségekről ma már alig lehet beszélni,, mert egy-egy plébánia rendszerint a környék vegyes nemzetiségű lakosságát szolgálja.

Az Egyesült Államokban a *református egyházat* a történetileg kialakult széttagoltság jellemzi ma is. A gyülekezetek öt különböző egyházszervezetbe tartoznak, s létezik egy mindezekről független úgynevezett szabad magyar református egyház is. Ez utóbbi viszonylag újabb fejlemény, s nem azonos a történeti „független egyházzal”. Az önállósodás Akronból (Ohio) indult ki, s ma már Ausztráliában is vannak követői.¹²

2. táblázat

Amerikai magyar református egyházak, az 1980-as évek

Denomináció	Az egyházak száma	
	Alapított ¹	Aktív ²
Krisztus Egyesült Egyháza		
Kálvin Egyházkerület	46	32
Amerikai kerületekben	3	3
Amerikai Magyar Református Egyház	31	28*
Presbiteriánus Egyház		
Magyar kerület		
Helyi gyülekezetek	12	
Amerikai Református Egyház (holland)	2	2
Szabad Magyar Református Egyház	3	3
Kettős tagsáú gyülekezet	1	1

* Ebből négy missziói egyház.

Forrás:

The 50th Anniversary Album of the Calvin Synod of the United Church of Christ. [Passaic], 1990.
Bethlen Naptár, 1984-1990/1. Ligonier alapján.

Az egyházi források összesen 102 huzamosabb ideig működő magyar alapítású, magyar hátterű református egyházat tartanak nyilván. (A szám további kisebb, rövid ideig tevékenykedő egyházzal növelhető.) Ma többé-kevésbé magyar jellegűnek 70-77 aktív gyülekezet tekinthető, de többjük tagsága alig haladja meg a 20-30 főt. A két legfontosabb, legnagyobb egyháztest az amerikai *Krisztus Egyesült Egyházának* önálló magyar *Kálvin Egyházkerülete és az Amerikai Magyar Református Egyház*. Ez utóbbi az egykori, 1924-ben alakult Független Magyar Református Egyház mai utóda. Ez a hét gyülekezettel alakult szervezet ma három egyházmegyére tagolódik, 24 önálló és 4 missziós gyülekezetet tömörít. (Három kanadai egyház is hozzájuk tartozik.) A Magyar Egyházkerület (Magyar Synod) 1940-ben alakult. A magyar egyházak egy része az amerikai református egyházhoz (Reformed Church in the United States) tartozott, amely 1934-ben egyesült egy másik, német eredetű protestáns egyházzal, s ezen belül jöhetett létre az önálló magyar egyházkerület, négy egyházmegyével. További közegyházi változások nyomán jött létre a Krisztus Egyesült Egyháza (United Church of Christ). 1971-ben vette föl a magyar egyházkerület a Kálvin Egyházkerület (Calvin Synod) nevet, s választhatta meg első, teljes autonómiával bíró püspökét. (Addig elnök állt az egyházkerület élén.)¹³ Ebbe az egyházszerkezeti keretbe ma mintegy 32 egyházközösség tartozik, de a Krisztus Egyesült Egyházának más, angol egyházkerületeiben is találunk magyar, illetve magyar hátterű gyülekezeteket. A harmadik nagyobb amerikai denomináció, amelyhez magyar gyülekezetek tartoznak, az amerikai presbiteriánus egyház. Általános az a vélemény és tapasztalat, hogy a presbiteriánus egyházak az előbbi két egyháztesthez tartozókhoz képest általában gyorsabban léptek az asszimiláció útjára. Ma már csak 8-9 presbiteriánus egyházat tarthatunk magyar jellegűnek.

Az észak-amerikai reformátusok fontos intézménye az *Amerikai Magyar Református Egyesület*. A betegsegélyző egyletként 1896-ban alakult egyesület ma modern amerikai

biztosítótársaság. Az egyesület székháza 50 éve a fővárosban működik. Az 1986-ban fölavatott új központ, a *Kossuth Ház* az egyik legjelentősebb amerikai magyar kulturális központ. A szervezetenként szétaggolt református egyházak között fontos egységesítő szerepet töltött s tölt be. A reformátusok másik fontos központja a ligonieri Bethlen Otthon. Az intézmény az 1921-ben alapított, azóta megszűnt árvaház kiegészítéseként létesített szociális otthon. Mára a száz ágyas öregotthon mellett egy 20 lakásból álló Nyugdíjasok Faluja is felépült. Legutóbb egy újabb öregotthont szándékoztak építeni, de a terv megghiúsult. Ligonierben található a reformátusok értékes levéltári gyűjteménye is. Akronban az időközben függetlenedett egyház 1974-ben avatta föl az amerikai magyarok önzetlen adományaiból fölépített impozáns önálló szociális intézményét, a Lorántffy Otthont.¹⁴

A kanadai magyar reformátusság története jóval kevésbé ismert, mint az egyesült államokbeli.¹⁵ Ma azt látjuk, hogy az egyházak itt sem tömörülnek egységes szervezetbe, s Torontóban még nemrég is három, különböző denominációhoz tartozó gyülekezet működött. A többség, 13 gyülekezet a kanadai presbiteriánus egyházhoz tartozik. A Kanadai Egyesült Egyház kebelében ma már csak négy magyar egyház működik (az ölödik 1987-ben szűnt meg), s három egyház (Toronto, Windsor, Oshawa) pedig az egyesült államokbeli volt „függetlenekkel” tart. Érdekes, hogy az 1981-es népszámlálás szerint - az egyházak számától függetlenül - az Egyesült Egyház magyar reformátusai többen voltak (10 380 fő), mint a presbiteriánusok (10 085) (1. táblázat). Ez úgy magyarázható, hogy a többség nem a magyar egyházakon, hanem kanadaiakon keresztül kötődik e közegegyházhoz.

Az észak-amerikai magyar *evangélikusok* mára jórészt beolvadtak, vagy mint a szórványban élők, más felekezetű egyházi szolgálatot vesznek igénybe. A több mint tucatnyi evangélikus gyülekezet közül a Cleveland West Side-i számít még magyarnak, illetve Kanadában a torontói egyház, de ide is csak kéthetenként jön a lelkipásztor Clevelandból. A clevelandi első, 1906-ban alapított egyházban ma kétnyelvű szolgálatot tartanak. Buffalóban és Bethlehemben (Pennsylvania) szinte teljesen megszűnt már a magyar nyelvű szolgálat, az utóbbiban például már csak néhány magyar éneket énekelnek az angol nyelvű szertartás közben. A bethlehemi egyházat egyébként a Magyarországról kivándorolt szlovénok (vendek) alapították, s vasárnaponként ma is van vend nyelvű istentisztelet. Detroitban 1986 óta nincs magyar lelkész, a templomot az egyik református gyülekezet bérlé, és közösen tartanak istentiszteleteket. New Brunswickben a 80-as években kísérleteztek a magyar nyelv újbóli alkalmazásával, de mára ez is megszűnt, a gyülekezetnek angol nyelvű lelkipásztora van.¹⁶

A Magyarországon szabadegyházak néven ismert felekezetek Amerikában is számos magyar gyülekezetet alakítottak. Legjelentősebb a *baptisták* csoportja. Az észak-amerikai magyar baptista egyházak szervezése a század első évtizedében indult, és 43 egyházuk s több missziójuk ismeretes. A 20-as, 30-as években magyar lelkészképzést is folytattak a nemzetközi baptista szeminárium (East Orange, Michigan) keretében. 1924-ben aggmeházat létesítettek, mely ma Floridában működik (Bethesda Baptista Szeretetház, Palm Bay). Az Amerikai Magyar Baptista Szövetség 1980-ban kettévált, a magyar nyelvű miszsió fönn tartását szorgalmazó gyülekezetek létrehozták az Amerikai Magyar Baptista Konferenciát. A kettéosztottságot 1990-ben fölszámolták. Mindkét csoportosulás magyar nyelvű egyházi lapot adott ki, a Konferencia *A Kürt* címmel újat indított, a másik csoport pedig a nagy múltú *Evangéliumi Hírnököt* vitte tovább. A két szövetség egyesülésével a két lap is összeolvadt.¹⁷ Az amerikai magyar baptisták 600-700 főt számlálnak. Egyházaik a más felekezetű hitközségek eddigi fejlődésével párhuzamosan három csoportra oszthatók. Nyolc tisztán magyar nyelvű, három kétnyelvű, s négy teljesen angol nyelvű egyházuk, illetve missziójuk van. A kétnyelvűekben a vasárnap délelőtti istentisztelet nyelve angol, az esti és a szerdai összejöveteleké pedig magyar. A harmadik típusba sorolható gyülekezetek támogatják a magyar szövetség munkáját, származástudatukban őrzik magyar mivoltukat. Az

angol nyelvű szolgálatot azonban előbb-utóbb a többi egyház is kénytelen lesz bevezetni.¹⁸ A beolvadás, fogyás ellenére néhány baptista egyház újra fölvirágzott. Clevelandben például nemrég új templomot vásároltak. Ez a megújulás az újabb, elsősorban erdélyi bevándorlóknak köszönhető. A New York-i egyházban újra bevezették a magyar nyelvet, Chicagóban pedig a már régen megszűnt régi egyház helyett újat alapítottak. Az alakuló misszió ügyét évekig a chicagói román gyülekezet támogatta, így például az istentiszteletet a román prédikátor tartotta.¹⁹

A *hetednapi adventisták* az egész világra kiterjedő egységes szervezetet alkotnak. Vallási központjuk az Egyesült Államokban van, rendszeresen jelentéseket, kimutatásokat adnak a hívek, gyülekezetek *számáról*. Az USA-ban 5 magyar gyülekezet működik (Chicago, Cleveland, New York, Santa Monica, South River), tagságukat túlnyomórészt a kisebbségi területekről kivándorolt magyarok képezik. Különösen a jugoszláviai magyarok aránya számottevő. A magyar *nazarénusok* Akronban, a *pünkösdisták* Toronto egyik elővárosában (Islington) tömörültek önálló egyházba.²⁰ Van még egyházuk a hívőknek (Chicago, Los Angeles), s bizonyára még más kisebb-nagyobb vallási közösségeknek (például unitáriusoknak, metodistáknak, anglikánoknak stb.), de róluk marginális helyzetük miatt nem sikerült érdemi adatokat szerezni. Az intenzív egyházi és közösségi életet élő szabadegyházi közösségek általában kis létszámú csoportokat jelentenek, bár a baptista vagy az adventista egyházak között 80-100 fős gyülekezetek is vannak. Ha a teljes egyházszerkezeti kép érdekében, s a történeti múlt tisztelete miatt a maroknyi, idős hívőt tömörítő katolikus és protestáns magyar egyházakat is számításba vesszük, akkor a létszámukban gyakran népesebb „kis” egyházakról sem feledkezhetünk meg.

A kelleténél kevésbé ismert a magyar nyelvű, magyar érzésű *zsidóság* amerikai egyházi története, s különösen mai helyzete. A zsidók az amerikai magyarok történetében nagyon fontos szerepet játszottak, különösen a nagyobb, népesebb magyar kolóniájú városok közösségi életében. Egyházakat több városban alapítottak, melyekről - sommásan ítélkezve 1924-ben egy újságíró azt írta, hogy ezek már csak névleg magyar hitközségek, mert más nemzetiségűek bőven vannak soraikban, s a rabbik között is csak néhány magyart tálalni.²¹ Tény, hogy az amerikai magyar zsidó egyházak nem tudták a leszámazott generációkat saját keretükben megtartani, sőt vallásilag az első generációsok körében is számottevő volt a más országokból érkezett zsidó csoportokhoz, illetve az amerikai környezethez való asszimilálódás. A nagyobb, társadalmilag differenciáltabb magyar kolóniákban azonban a 30-as, 40-es években érezhetően jelen voltak a magyar nyelvet használó zsidó egyházak, valamint a betegsegélyező és kulturális egyesületek. Az európai zsidóüldözés növelte számukat, aktivitásukat. A mai zsidóság törzsét e korszak menekültjei képezik. Sokan közülük Izraelbe telepedtek, de számuk a világháború után és 56-ban is gyarapodott. Magyar zsidó hitközséget ma már csak New Yorkban és Montreálban találunk, de szervezetiesen (Magyar Zsidók Világszövetsége) és két hetilapjuk (Menora, Newyorki Figyeld) révén ma is jól érzékelhető a tevékenységük és sajátos önálló identitásuk. Szintén a második világháború utáni fejlemény, hogy teljesen magyar nyelvű konzervatív hasszid *zsidó* közösségek is kialakultak, de ezek semmilyen kapcsolatot nem tartanak a régebbi amerikai magyar zsidósággal, sem más magyar közösségekkel.

Az észak-amerikai változatos egyházi helyzetkép kiterjedt, sokágú egyházi életre utal. Természetesen a korábbi, például az 50-es, 60-as évekhez képest szám szerint csökkent az egyházak száma, számos helyen véglegessé vált a nyelvcsere, sőt helyenként akár a magyar származástudat vállalásának sem maradt nyoma, mégis, az egyházak még őrzik fontos szerepüket az elvándoroltak összetartásában és a magyar etnikai tudat fenntartásában. Nagyok a különbségek az egyes egyházközösségek lélekszámát illetően. Például az Amerikai Magyar Református Egyház nyugati egyházmegyéjében az Allen Park-i (Detroit) egyházak 1982-ben 2800 tagja volt - ezzel a legnagyobb amerikai magyar református gyülekezetnek

számít -, a phoenixi (Arizona) kisközösség csak 91, s az egyik torontói mindössze; 36 főt számlált. A Kálvin Egyházkerület 50 éves jubileumára kiadott összefoglaló 32 egyházban összesen 6207 nyilvántartott és 4772 rendszeresen aktív tagot tüntet föl.²² Nagyok a különbségek az egyes katolikus plébániák között is, de általában népesebbek, mint a protestáns egyházak.

Szinte mindegyik felekezet lelkészutánpótlási gondokkal küszködik. Magyarországról csak a baptisták küldenek rendszeresen lelkészeket, egy már évek óta hazai lelkész szolgál a békevári gyülekezetben. A római katolikus egyház jelenleg nincs abban a helyzetben - mint Paskai László hercegprímás 1989-es amerikai útja után mondta -, hogy papokat küldjön amerikai szolgálatra,²³ s a reformátusok is csak ritkán, például a sokkal nehezebb helyzetű dél-amerikai szolgálatra tudnak lelkészt küldeni. Új tendencia is jelentkezik: a kétnyelvű lelképásztorok gyakran a nagyobb, dinamikusabb életet élő és jövedel- mezőbb amerikai gyülekezetekben vállalnak szolgálatot miközben több magyar egyház lelkészi állása betöltetlenül marad.²⁴

Dél Amerikában jóval kevésbé differenciált a magyar egyházi struktúra. Míg több észak-amerikai városban a magyarok minden felekezetű csoportja tart fenn egyházat, addig itt ez csak São Paulo és Buenos Aires esetében jellemző. Az egyházak Brazíliában, Argentínában még a második világháború előtt alakultak,²⁵ de ma alapjában a 45 utáni bevándoroltak működtetik, tartják fenn őket. A két háború közötti kivándoroltak, különösen a vidéki városokban, mezőgazdasági vidékeken letelepedett magyarok mára lényegében felszívódtak a befogadó társadalomban. Az egykori másfél ezres brazíliai magyar falu, Árpád falva például elnéptelenedett, egyházi élete megszűnt. A magyar telepesek nyomát talán mégis őrizni fogja a parányi Szent István templom és a magyartemető, melyeket ha a feltételek teljesülnek műemlékké nyilvánítanak.²⁶ Az argentinai Chaco tartomány magyar egyházi szórványai kivételes helyzetűek. A Buenos Airstól 1500 kilométerre lévő telepen ma is megtalálható a magyarok második és harmadik nemzedéke. Önálló egyházuk csak a katolikusoknak van, de a katolikus és református lelképásztorok évente többször fölkeresik híveiket.

Dél-Amerikában a második világháború utáni menekültek részben átvették és újjászervezték a már létező egyházakat, részben újakat létesítettek. Buenos Airesben például 1949-től újjult meg az időközben elhalt református munka, 1954-ben pedig megalakult a Krisztus Keresztje új evangélikus egyház. Utánpótlás híján a református gyülekezet maroknyi idős tagra olvadt, az evangélikus egyház viszont környékbéli spanyol nyelvű hívek révén folyton gyarapszik és erősödik.²⁷ Brazíliában 1931-től munkálkodnak a bencések. Rangos, 11 évfolyamos Szent Imre Kollégiumuk azonban már a háború után épült. Ez magyar alapítású, de működését tekintve nem magyar intézmény; ma 1500 diák tanul benne.²⁸ Uruguay kivételes abból a szempontból, hogy itt alig telepedtek le 1945 utáni menekültek, így a ma előregedő magyar diaszpóra valamelyest még őrzi az egykori egyházi szervezetet. Az 1928-ban létesült kis, 150 tagot számláló zsidó hitközség még ma is működik. A katolikusok és a reformátusok gyülekezetei még szintén megvannak, de sajt lelkészük nincs, a papok Argentínából járnak át istentiszteletet tartani.²⁹ Venezuela viszont azért kivételes, mert itt a világháború előtt szervezett magyar élet egyáltalán nem volt, így a 2 egyház (a katolikus és a közös református-evangélikus) teljesen az 1945 utániak alapítása.³⁰ A röviden vázolt helyzet az alábbi kimutatással összegezhető:

3. táblázat

Magyar egyházak Dél-Amerikában, 1980-as évek

	Katolikus	Református	Evangélikus	Baptista	Zsidó
Argentína	5	1*	1++	1	-
Brazília	1	1	1	1**	1
Uruguay	1	1*	-	-	1
Venezuela	1	1+		-	-

* Társult egyházak.

** 2 fiók gyülekezettel és egy missziós ponttal.

+ Reformátusok és evangélikusok közös egyháza.

++ Missziós egyházuk működik Florencio Varelán.

A dél-amerikai egyházak működését az jellemzi, hogy országos hatókörű egyházak, vagyis az adott országok egészére kiterjed tevékenységük. Ez kiterjedt szórvány-szolgálatot jelent, mely átnyúlik saját egyházakkal nem rendelkező országok (például Paraguay) területére is. A dél-amerikai országok romló gazdasági helyzete nagyon megnehezíti az egyházak fenntartását, a népesebb pontoktól távolabb lakó hívek egyházi szolgálatát. Az egyházi élet szempontjából nem kedvezett az sem, hogy a jobb módú magyarok igen nagy számban költöztek el Dél-Amerikából, főleg az USA-ba. 1956 óta pedig gyakorlatilag nincs magyar bevándorlás. A brazil és argentin magyar református egyházak így maximálisan rá vannak szorulva az észak-amerikai missziós segélyekre. A dél-amerikai reformátusok a Bethlen Naptár számára évről évre drámai hangú beszámolókat, segélykérelmeket küldenek. Nagy gond a lelkészhiány. A brazil református egyházban alapítása, 1932 óta szolgál a 89 esztendő Apostol János, s a hivatalban lévő lelkész is elmúlt 80 éves. Argentínában a katolikusok 1972-ben alakították meg a Buenos Airesen kívüli magyar hitközségeket, amelyek a korábbi szórványszolgálatból „intézményesültek”, bizonyára a helyi egyházi hierarchia támogatásával. Az 5 egyház közösséget alkot, az Argentin Katolikus Magyarok Szövetségét. Az 1975 óta vezetett közös, hivatalos anyakönyvük szerint közel 600 család, vagyis körülbelül 3000 magyar tartozik” hozzájuk. Valójában tehát az 5 hitközség egy egyházat alkot.³¹

Az ausztrál helyzetet szintén a hívek nagymérvű szétszórtsága jellemzi. A megalakult egyházak alapjában itt is jelentős szórványok gondozását kell, hogy vállalják. A katolikusokat a jezsuita Forró Ferenc szervezte meg 1951-ben Sydney-ben, 1953-ban Perthben. Melbourneben a helyi katolikus érsekség 1956 után nagy közösségi épületet bocsátott a magyar katolikusok rendelkezésére. A *Regnum Marianum* ma sajátos kultúrközpont.³² Ausztráliában a reformátusok és az evangélikusok közös gyülekezetet alkotnak Adelaide-ben, Perthben és Queensland államban. Sydney-ben a két felekezet külön alakult ki. Szervezett és hivatalos egyházi élet több helyen is van Ausztráliában. A presbiteriánus egyházhoz tartozik Brisbane kis magyar gyülekezete. Legjelentősebb az 1949-ben alakult Melbourne-i református egyház. 1973. április 3-a óta önálló, országos egyháztest; hivatalos neve: Ausztráliai Független Magyar Református Egyház. Szép templomuk Melbourne belvárosától 2 km-re, North Fitzroy-ban található. Az egyháznak 1973-ban 1200 teljes jogú egyháztagja volt. Missziós tevékenysége kiterjed több városra (Geelong, Canberra, Sydney), Új Zélandra és Tasmániára. Ennek alapján szándékoznak az ausztráliai magyar reformátusok püspökségét megszervezni. Az egyháznak nagy kultúrháza van. A *Bocskai Ház* jelentős kulturális centrum. 14 szervezetnek ad otthont, többek között egy ifjúsági szövetségnek, könyvtárnak, hétvégi iskolának.³³ Az ausztráliai magyar baptisták egyházát egy Argentínából érkezett magyar lelképásztor szervezte 1969-ben.³⁴ Kisebb egyházi közösséget tartanak fenn a hetednapú adventisták, itt is elsősorban a jugoszláviai magyar kivándorlókat tömörítve.

A tengerentúli magyar egyházi élettel kapcsolatban rendszerint két álláspont ismeretes. Egyrészt minden felekezet köréből gyakran lehet olvasni, hallani az egyházi élet hanyatlásáról és a magyar jelleg sorvadásáról. Másrészt igen elterjedt az a nézet, amely szerint a magyar egyházak ma is szilárdan őrzik az idegenbe szakadt magyarok nemzeti-etnikai identitását. Kiegészíti ezt a gondolatot az a tétel, hogy a diaszpóra története, sorsa voltaképpen azonos az egyházak alakulásával. Kétségtelen, hogy az egyházak s a hozzájuk kapcsolódó vallásos és világi szervezetek, egyletek nagyon fontos közösség-szervező funkciót töltenek be. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy szervezett,

rendszeres egyházi életet csak az elvándoroltak kisebb hányada él. Mint a vázlatos áttekintésből láthatjuk, a magyar egyházi struktúra szervezetenként jellegét tekintve távolról sem homogén. Számos területen valóban jelentősen előrehaladt az asszimiláció, másutt - a nagyobb és folyamatos utánpótlást kapó egyházakban - ma is szilárd az egyházközösség etnikai jellege. Az egyházak mai helyzetét illetően tehát mindkét idézett, egymásnak ellentmondó tendenciára lehet példákat hozni, de hosszú távon - bármennyire is sajnálatosnak érezzük - elkerülhetetlen a magyar egyházak jelentős átalakulása és akkulturációja.

Az egyházak etnikai funkcióját érintve feltétlenül különbséget kell tenni a bevándoroltak és a befogadó országban született leszármazottak csoportjai között. A magyar egyházakat a bevándoroltaknak a magyar nyelvű egyházi szolgálat és a társadalmi összetartozás iránti igénye hívta életre. Az idő előrehaladtával azonban az egyházi életbe előbb-utóbb mindenütt be kellett vezetni az angol (vagy spanyol, portugál) nyelvet. Míg a bevándoroltak tevékenységének magyar jellegét elsősorban a magyar nyelv és az óhazai kultúra több-kevesebb tudatossággal fönntartott ismerete jelenti, addig a leszármazottak körében csökken ennek érvényessége. Az egyházak etnikai funkcióját az egyházközösség társadalmi összetétele is meghatározza. A paraszti kivándorlók leszármazottai, illetve az alacsonyabb iskolai végzettségű rétegek körében általában más közösségi tevékenységi formák jellemzőek, mint a középosztály felsőbb csoportjaihoz, az értelmiséghez tartozók esetében. Mivel az egyházak a lelkipásztori munka mellett széles körű társadalmi aktivitást fejtenek ki, az ilyen különbségek az egyes gyülekezetek között jelentős arculatbeli eltéréseket eredményeznek. Bizonyos egyházak magyar jellegét például hazai értelmiségiek, művészek, politikusok rendszeres előadásai bizonyítják, másokét egy-egy népitánc-csoport vagy egyházi énekkar működése. Megint másokét elsősorban a vallási tevékenységgel szorosan összefonódott társadalmi kapcsolatok ápolása, vagy akár az egyházhoz kötődő szórakozásformák rendszeres ismétlődése.³⁵

Szociológiai szempontból az egyházak legfontosabb funkcióját tehát abban láthatjuk, hogy általuk a magyar közösségi élet bizonyos mértékű folytonossága alakul ki. Ennek részben az is eleme, hogy a leszármazott generációk bizonyos mértékig az etnikai kötelekeken belül maradnak, s ezzel megőrzik a többségtől eltérő származásuk tudatát.

Ezt a funkciót általában a református egyházakra szokták leginkább érvényesnek tartani,³⁶ jóllehet érdemi összehasonlító vizsgálatok ezt még nem igazolták. Végigtekintve például az aktív kanadai magyar egyházak jegyzékén, meglepő, hogy a saskatchewan-i egykori magyar telepeken ma már nincs működő magyar református egyházközösség. Ahol az 1930-as, 40-es években több helyütt (Békevár, Otthon, Halmok stb.) működtek lelkészek, s a „lovass pap”, Hoffman Ferenc 18 missziói állomáson hirdette az igét,³⁷ mára megszűnt a rendszeres magyar egyházi élet. De itt a korábbiakhoz képest a magyar katolikus egyházak szerepe is visszaszorult. Ha a préri tartomány fejlődésének tapasztalatait nem is általánosíthatjuk más társadalmi-földrajzi környezetre, ez a kép mégis elgondolkodtató az egyházak etnikai funkciójának változásának szempontjából. Másik példaként a Pittsburgh környéki magyar egyházakat említhetjük. Itt szintén megszűnt több magyar katolikus és protestáns gyülekezet, több pedig a végleges beolvadás előtt áll. Ezekhez az egyházakhoz általában kevés 1945 utáni emigráns csatlakozott, mai fennmaradásuk a leszármazott generációktól függ. Mindezekből arra lehet következtetni, hogy *az egyházi élet etnikai kontinuitása erősen függ a folyamatos utánpótlás lehetőségétől.* Azokon a pontokon, ahol az egyházak az újabb bevándorlók révén kaptak frissebb vérértékesítést, ott ma is virágzó egyházak vannak. Nem elhanyagolható az egyházközösségek létszáma sem, mert a népesebb, erősebb, ezáltal gazdagabb egyházak nagyobb sikerrel tudják magukat fenntartani. Élénkebb, sokrétűbb kulturális programot tudnak biztosítani, amely a leszármazott nemzedékek megtartását is megkönnyíti. Igazán nagy, erős egyházszerkezetek a magyarok felekezeti megosztottsága miatt nem tudtak kialakulni. (Kedvezőbb volt ilyen szempontból például a lengyelek helyzete.) Nem

feledkezhetünk meg a nagyfokú amerikai földrajzi mobilitásról sem, hiszen közismert, hogy az amerikai családok igen gyakran változtatják lakóhelyüket. Észak-Amerikában a városközpontokból való kiköltözés, a szuburbanizáció ugyancsak érzékenyen érintette az etnikai negyedekben épült egyházak sorsát. Ezek a társadalmi változások szintén kihatnak az etnikai gyülekezetek fejlődésére, különösen az Amerikában született generációkhoz tartozók esetében, akiknek nyelvi problémájuk nem lévén, bármelyik, lakóhelyükhöz közel eső egyházzal gond nélkül csatlakozhatnak. A magyar egyházak jövőjét elsősorban ezek s az ilyen általánosabb feltételek határozzák meg, de saját törekvéseiktől, működésüktől is függ, hogy miként tudják jövőbeli szerepüket megtalálni.

Jegyzetek

- 1 Kalassay Sándor: *Az amerikai magyar reformátusok története, 1890-1904*. Első kötet. Pittsburgh, n.d.; *Jubileumi emlékkönyv*. Szerkesztette: Tóth Sándor. Pittsburgh, 1940.; Komjáthy Aladár: *A kitántorgott egyház*. Budapest, 1984. Lásd még Puskás Julianna monográfiájának vonatkozó részleteit (*Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880-1940*. Budapest, 1982.), valamint az 1945 utáni helyzethez: Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945-1985*. Bern, 1985. 334-350. Mindkettő bőséggel nyújt adatokat más felekezetek történetéhez is.
- 2 Török István: *Katolikus magyarok Észak-Amerikában*. Youngstown, OH. 1978.
- 3 Bertalan József: *Az amerikai magyar baptisták történelme 1908-1958*. Cleveland, 1958.
- 4 Ez utóbbira néhány újabb példa: Kántot Pál: *Fragments of our history/Képek a múltunkból 1910-1980*. Fairport Harbor, OH., 1980.; Magyar József: *Szemelvények a chicagói Szent István templom életéből*. São Paulo, 1982.; Almási Mihály: *A clevelandi magyar baptista misszió 85 éves története*. Cleveland, 1984.
- 5 Linkh, Richard M.: *American Catholicism and European immigrants*. Staten Island, NY 1975.; Kennedy, Eugene: The end of the immigrant church. *Illinois Issues*, Vol. 8. August 1982. 15-21.
- 6 *NORC General Social Survey 1977-1983.*, idézi: Hirschman, Charles-Falcon, Louis M.: The educational attainment of religio-ethnic groups in the United States. *Research in Sociology of Education and Socialization*, Vol. 5. 1985. 83-120., 1 tábla.
- 7 *Nyugati Magyarság* 1987. március-április.
- 8 *Életünk*, 1989. november.
- 9 Ádám, Georg: Ungarn-Seelsorge im Ausland. In: Emmerich, András-Morel, Julius hrsg.: *Kirche in Übergang. Die katholische Kirche Ungarns 1945-1982*. Wien, 1982. 301-310.
- 10 A „legmagyarabb” katolikus hitközségnek tartott Szent László plébániához körülbelül 500 család tartozik. 1980-ban 213-an jártak az egyházi iskolába. Vö. *Saint Ladislaus Church New Brunswick*, NJ. New Brunswick, 1980.
- 11 *Naptár. Név- és címjegyzék* 1988. Youngstown, 1987. Vö. Balázs István: Amerikai Máriapócs. *Magyar Hírek*, 1989. december, 2. sz. 18-19.
- 12 Lásd a *Szabad Egyház* című lapjukat. Ausztráliában a Melbourne melletti Kew-han alakítottak egyházat. Juhász László: Erősödik a magyar élet Ausztráliában. *Amerikai- Kanadai Magyar Élet*, 1989. november 15. 9.
- 13 Az első jegyzetben idézett művek részletesen tárgyalják az egyházszerkezeti változásokat. Lásd még Csekés Béla: Az amerikai református és evangélikus egyházak egyesülése, az egyesült egyházak magyar egyházkerületének megszervezése. *Református Világszemle*, VIII. 1939. 3. szám 102-122.; Vincze Károly: A Független Amerikai Magyar Református Egyház. *Református Világszemle*, VIII. 1939. 4. szám 150-166. *The 50th Anniversary Album of the Calvin Synod of the United Church of Christ*. [Passaic, 1990]. A mai helyzet kialakulását röviden ismerteti Komjáthy, i.m. 271-277.
- 14 Puskás, i. m. 366-367.; *Bethlen Naptár* 1988. 32-35., 1990-1991. 12-14.; *A hit csodája. A Lorántffy Otthon képes története*. Akron, 1988.
- 15 Ruzsa Jenő: *A kanadai magyarság története*. Toronto, 1942. bőséggel kitér az egyházak történetére is. Az 1945 utáni fejleményeket még senki nem összegezte. Nélkülözhetetlen történeti adatokat őriznek a *Bethlen Naptár* korabeli gyülekezeti beszámolóit.
- 16 Brachna Gábor: Az Amerikai Magyar Evangélikus Konferencia - AMEK - jelentése az amerikai magyar evangélikusok helyzetéről. *Bethlen Naptár*, 1984. 244-245.; *The Hungarian Lutheran Church in America*. Cleveland, 1986. /Pamphlet/, az egyházi lap, az *Erős Vár* híradásai nyomán.
- 17 Bertalan, i. m.; Haraszti Sándor: Az amerikai magyar baptisták történetének rövid áttekintése. *Emlékkönyv az Amerikai Magyar Szövetség 80. évfordulójára*. Szerkesztette: Bakó Elemér. Washington, D.C., 1988. 131-138.; *Evangéliumi Hírnök*, 1990. április 15. 6. Az összevont *Evangéliumi Hírnök* első száma 1991. március 1-től jelenik meg.

- 18 *Evangéliumi Hírnök*, 1989. szeptember 1. 3. A nyolc magyar nyelvű gyülekezet: Toronto, Detroit, New York, Cleveland (2), Chicago, Alhambra, Bibliai Gyülekezet; a két utóbbi Kaliforniában. Udvarnoki Béla 1990. április 16-diki levele a szerzőhöz
- 19 Az egyház megalakulásához: *Evangéliumi Hírnök*, 1990. szeptember 15. 7-8.
- 20 Szigeti Jenő szíves tájékoztatása és saját tapasztalataim alapján.
- 21 Kaufman Antal: Adalékok az amerikai magyar zsidóság történetéhez. *Amerikai Magyar Népszava*, Jubileumi szám, 1924. április 20. (Magyar-amerikai melléklet.); Jelinek, Yeshayahu: Self-image of first generation Hungarian Jewish immigrants. *American Jewish Historical Quarterly*, Vol. 61. 1972. 214-222.
- 22 *Bethlen Naptár*, 1983. 165-166.; *The 50th Anniversary Album*, i. m. 99-132.
- 23 „Számíthatunk a külföldön élők szolidaritására”. *Magyar Hírek*; 1989. december, 2. szám, 22-23.
- 24 *Calvin Synod Herald/Reformátusok Lapja*, 1989. 2. szám, 2.
- 25 Brazília: baptisták, 1926, katolikusok: 1931, izraeliták: 1931, reformátusok: 1932; Argentína: reformátusok: 1931, katolikusok: 1933, evangélikusok: 1935. Batóné Kaczúr Ágnes: *Brazíliai magyarság a két világháború között 1921-1941*. Szeged, 1989. 103-110. /Kézirat./; *Magyar Lelkiség* (Buenos Aires) 1984. február; *Református Világszemle*, IV. 1935. 163-164.
- 26 Kögl Szeverin: Búcsulátogatás Árpádfalván. *Magyar Hírlap* (Argentína), 1989. február 15. „Kihalni fájdalmasabb, mint meghalni!” - írja a szerző utolsó látogatása kapcsán.
- 27 V[ác] E[lemér]: Harminc éves a Krisztus Keresztje magyar evangélikus templom Buenos Airesben. *Bethlen Naptár*, 1988. 265-268.; *Bethlen Naptár*, 1990-1991. 278-290.
- 28 *A magyar bencések 50 éve Braziliában*. São Paulo, 1981. Simó Endre: Magyar apát. *Magyarország*, 1990. január 19. 11.
- 29 Pokorny István: Magyar élet Montevideóban. *Magyar Hírek*, 1986. szeptember 1. 15-17.; *Bethlen Naptár*, 1984. 234-235.
- 30 Medyesy M. László: A magyar református-evangélikus gyülekezet Venezuelában. *Confissio* 1990. 3. 113-118.
- 31 Péter Domonkos László szíves levélbeli tájékoztatása és a *Magyar Lelkiség* alapján.
- 32 Kunz, Egon: *The Hungarians in Australia*. Melbourne, 1985. 94-95.; Novák Mária: Magyar kulturális élet Ausztráliában. *Magyar mérleg* 2. Zürich, 1980. 64-83. Vö. *Regnum Marianum Egyházközségi Értesítő*.
- 33 Lásd a *Bethlen Naptár* éves jelentéseit, továbbá Medyesy M. László: Magyar reformátusok Ausztráliában. *Confissio* 1988. 2. sz. 94-98.; Csutoros Csaba: Negyven éves a Melbourne-i Magyar Egyház. *Bethlen Naptár*, 1990-1991. 293-298.
- 34 Katona Lajos (1923-1990) nekrológja. *Evangéliumi Hírnök*, 1990. március 1. 6.
- 35 Vö. Niedermüller Péter: Egyházi élet, vallás és a kulturális hagyomány egy amerikai magyar közösségben. In: *Vallási néprajz II*. Szerkesztette: Dankó Imre-Küllös Imola. Budapest, 1985. 274-306.; Fejős Zoltán: „A temető e csendes árnyán, itt nyugszik egy vándor árván”: A chicagói magyarok temetkezési szokásai. In: *Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl*. Szerkesztette: Fejős Zoltán-Küllös Imola. Budapest, 1990. 279-315.
- 36 Fishman, Joshua A.: *Hungarian language maintenance in the United States*. Bloomington, 1966. 20-22; Komjáthy Aladár: A református egyház szolgálata az amerikai magyarság megmaradásában. *Bethlen Naptár*, 1985. 57-64.
- 37 *A Református Világszemle* több színes beszámolóját, riportját közölte, például saskat- chewani magyar telepekről. *Református Világszemle*, IX. 1940. (április) 60-67.

FEJES, ZOLTÁN

Hungarian churches overseas

The first Hungarian churches overseas go back to a past of one century, and the establishment of the various Hungarian churches was the first sign of home-making in the remote parts of the world. By the turn of the century not only Roman Catholic and Calvinist but Greek Catholic, Lutheran, Jewish, and Baptist churches of Hungarian origin had also been active in overseas countries. Such church institutions were established first in North-America, then in South-America, and after World War II, in Australia too.

This research topic which has been less investigated so far is approached by the study from three important aspects. The organizational characteristics of the individual churches/denomination as well as the sociological implications of the number of followers of the individual churches along with the interconnections of the diaspora life are deemed as the

most important problems. The study's main attention is focused on the United States and Canada.

Special emphasis is laid upon the precise definition of the Hungarian church inasmuch as the adoption of the majority language by the descending generations, mixed marriages or the mixed ethnic composition of those coming from Hungary and all factors which may modify a situation outlined in the study.